

NAISED, NIŠID JA NULLID*

Käesolev artikkel on katse visandada mõned senised jõujooned XXI sajandi eesti ilukirjanduslikus naisproosas. Käsitluse alt jäävad välja mälestused, reisikirjad ja muu selline kirjavara, ehkki lõpuks selgub, et rangelt proosakirjanikega piirduda ei õnnestu. 1999. aastal kaitstud magistritöös ütleb Eve Annuk: „See suhteline vabanemine, mis märgistab eesti proosakirjandust 1990-tel – uute teemade ja vaatenurkade tulek, mitmete tabude purustamine, uuelaadne keelekasutus – on suures osas seotud ikkagi meesautorite proosaloominguga. Naisproosa puhul pole sellist temaatilist avarustumist ja uuelaadset keelekasutust samal määral toimunud” (Annuk 1999: 8). Mis on saanud järgmise kümne aasta jooksul?

Alati, kui kõne all on naiskirjandus, peab kõigepealt kuidagi leppima tõsiasiaga, et niisugune kategooria on juba iseenesest kahtlane ja nišistav, liigitades kirjandust autori bioloogiliste parameetrite järgi. Isegi kui võtta see teatavaks ja sissejuhatuses sellel pikemalt mitte peatuda, tuleb niisuguse liigituse problemaatika allpool paratamatult jutuks. Võtan siiski materjali piiritlemisel aluseks lihtsalt kirjaniku bioloogilise soo. Saadud saaki kirjeldan kahtlase teemapüstitusega harmooniliselt viies täiesti meelevaldses ja sugugi mitte ühistelt alustelt lähtuvas alapunktis.

1. Kirjanikud kui (ilusad) inimesed

See punkt annab võimaluse alustada kümnendi algusest. Aega on omajagu mööda läinud, ent kui midagi on jäänud toonasest (nais)kirjanduspildist meelde, siis see, et figureerisid Kerttu Rakke ja Kadri Kõusaar – noored ilusad

inimesed. Selline iseloomustus on muidugi irooniline, kuid ma ei taha nende autorite tekste halvustada või marginaliseerida. Just nemad tõid enesega kaasa vabanemise ja uuendused, mille puudumist kurdab ülaltoodud tsitaadis Eve Annuk. Rakke „Kalevipoeg” (2000) pakub niihästi uuelaadset keelekasutust (loominguline ropendamine nagu näiteks „vittjalgsed”), tabude murdmist (noorte neidude kõrguskusemisvõistlus) kui ka uusi vaatenurki (intertekstuaalne pealkirjamäng, mis siis ei olnud veel tüütuseni ära leierdatud, ning iseseisev ja ülbe, aga ühtlasi eneseirooniline noor naispeategelane). Mõtlev noor naine oli ka Kõusaare „Ego” (2001) peategelane ning seegi raamat kasutas julget ja paindlikku keelt: mäletatavasti vermis Kõusaar näiteks sõna *müttelema* (*mõttelema* + *üttelema*), mida senini võib aeg-ajalt kohata.

Ometi tuleb nende autoritega seoses kohe meelde raamatute turustamine kirjaniku isiku kaudu. Rakke suust on käibesse läinud ütlus, et tüüpiline eesti naiskirjanik on kümme kilo ülekaalus, rasvaste juuste ja maani seelikuga (kujutis, millele ta ise rõhutatult vastandus); Kõusaar kogus kuulsust Kroonika esikaanel alasti poseerimisega. Kirjaniku kui kõmustaari tähelelennule pani küll juba veidi varem aluse eriliselt mehine meeskirjanik Kaur Kender. Rakkest aga saigi omamoodi Kenderi paarik: nullindate alguses ilmusid lehepealkirjad nagu näiteks „Kõige popimad kirjanikud on Kaur Kender ja Kerttu Rakke”,¹ ning nende teoseid võrreldi sageli omavahel. Mõlemad kehas-tasid suundumust, mille kohaselt rambivalgusse sattus kirjaniku isik. Noore turumajandusühiskonna reeglite kohaselt oli naiskirjaniku puhul tema isiku olulisimaks aspektiks kaunis keha.

* Tekst põhineb 9.–10. XII 2010 Tallinnas Kirjanike Majas konverentsil „Nurklikud nullindad” peetud ettekandel.

¹ Õhtuleht 13. XI 2002.

Kui hüpata tänapäeva, kümnendi lõppu, võib märkida, et (nais)kirjaniku isiku esilolek jätkub, kuigi natuke teises võtmes, mõnes mõttes antiteesina. Enam ei rõhuta niivõrd seltskonnajakirjanduse klantsfotodele, mis justkui tõstavad kirjaniku publikust kõrgemale, glamuurimaailma. Ent teatud liiki raamatute turustamise juurde käib nüüd see, et kirjanikku teatakse-tuntakse kui omasugust, kõrvalkorterinaabit, sealhulgas ollakse mõnevõrra kursis tema eraeluga. Sageli sünnib see interneti, blogide kaudu. Siin on esirinnas just naiskirjanikud: Betti Alveri preemia laureaat Nirti, skandaaliga töölt vallandatud lastekate ja naistekate autor Johanna Maria Prangel, kirjutaja ja omaelukirjanik Epp Petrone ning tema endine kolleeg Dagmar Lamp-Jõgi. See ei tähenda, et nooremad meeskirjanikud interneti võimalusi enesereklaamiks ära ei kasutaks, nemad aga teevad kodulehekülje või treileri pigem oma teosele, mitte iseenele (Sass Henno „Mina olin siin”, Margus Karu „Nullpunkt”, Krister Kivi „Üksteist”).

2. Lihtsa elu / raske elu kirjanikud

Siin tuleb juttu suures osas raamatuist, mis hästi ei kvalifitseeru „päris kirjanduseks”. Niisiis võiks neist ka lihtsalt mitte rääkida. Kuid just naiskirjanduse puhul tundub oluline, et selle mingis mõttes nagunii „päris kirjandusele” vastanduva niši sees on järgmine, veel perifeersem nišš. Ühtlasi tekib kahtlus, et naiskirjanduse puhul on piiri „päris” ja „mitte päris” raamatute vahel teinekord raskem tõmmata. Osalt tingib seda kahtlemata optimistlik usk ja lootus: kui seesama Rakke tähelepanu tõmmanud tekstimängude ja katsetuste pealt üsna selgesti naistekate ja seebistsenaariumide kirjutamise peale üle läks, seda ise sugugi salgamata, oodati veel pikka aega kõheldes

tema tagasitulekut „päris kirjanike” sekka. Ka romaanivõistluse võitjaid, näiteks Tiina Laanemit, vaadatakse esialgu lootusriikka pilguga. Kuid eriti markantne on näide, kui Aita Kivi romaani „Lähedus” (2008) kohta võib Sirbist lugeda, et see „sisaldab mitmeid paralleele Maimu Bergi „Unustatud inimestega”” (Helme 2008), kirjandusülevaade Vikerkaares jällegi väidab, et raamat haakub Elo Viidingu, Kärt Hellerma ja Sandra Jõgeva teostega (Kaus 2009: 51). Mõlemal puhul on sõnastus ettevaatlik ning oleks kohatu hakata kirglikult vastu vaidlema (ei sisalda! ei haaku!). Siiski leian, et niisugused kõrvutused on eksitavad, sest võrreldakse täiesti eri kategooria asju: võrdlusobjekt on ajakirjanduslikus laadis meelelahutuslik toode, võrdlusvahend läbikomponeeritud, kujundlik ilukirjandustekst.

Asja juures on siiski üks huvitav nõks: eeltoodutest nii Rakke kui ka Laanem räägivad küll ilusate ja rikaste kergest kulgemisest, ent paistab, et paljudes eesti naistekates on rõhk hoopis sellel, kui raske on elu. Glamuurihaluse asemel motiveerib neid sotsiaalne närv, mida sageli köditab alkoholismi küsimus. Aita Kivi „Läheduski” näitab, küll kõrvaltegelasena, alkoholikust naist – teema, mille puhul tõdetakse pidevalt, et see on alamärgatud, aga mida sellest hoolimata palju ei kiputa käsitlema. Prototüüpsem näide on Angela Hofbergi „Päev nagu elu” (2007), mis kujutab tagasivaadet elule alhoolikust mehe kõrval. Siia alla võib paigutada ka Nirti raamatu „Ja anna meile andeks meie võlad” (2009): teos on küll kõrgemate taotlustega ja kasutab hoopis teistsugust stilistikat, aga annab üsna sotsiaalse rõhuga sissevaate lapsepõlve alkoholiliku peres. Seda kõike võib näha mõttelise jätkuna 1970. aastate lõpul alanud olmekirjanduse buumile. On kombeks öelda, et olmekirjandust käsitleti omal ajal kui

viletsat kvaliteetkirjandust, sest kergel meelelahutusel ei olnud nõukogude kirjanduspildis kohta. Juba toonased olmeromaanid, kus muide samuti oli palju tegemist alkoholismiga, on meeleolult kaunis sünged, Barbara Cartlandi muinasjuttude või Bridget Jonesi päeviku laadsete humoorikas toonis raamatutega on neil vähe ühist. Sama kehtib praeguste naistekate kohta, kogu kobarat võib pidada teatavaks naiskirjanduslikuks vasteks naturalistlikule koolkonnale, mida meeste seas esindavad Peeter Sauter, Tarmo Teder jt.

Ning tõesti – ei tea, kas jälle kinnitab end stereotüüp, et tõeline kunst peab olema traagiline ja poeet masendunud, ent just raske elu liini pidi näib see kategooria lähenevat juba „päris kirjandusele”. Otsemaid tuleb pähe Eeva Park, nullindatel esindatud romaaniga „Löks lõpmatuses” (2003), mis jutustab inimkaubanduse ohvriks langenud tütarlastest, ja novellikoguga „Absoluutne meister” (2006), mille raskuspunktiks on lugu uue eesti aja hammasrataste vahele jäänud keskealisest naisterahvast. Parki on viimasel ajal esile tõstetud teenimatult pildilt kõrvale jäänud kirjanikuna, tema tekstid on kirjutatud professionaalselt ja tundlikult, samal ajal annab sotsioloogiline rõhuasetus neile (paratamatult?) juurde teatava päevakajalis-programmilise maigu. Seesama käib Mari Saadi kohta, kelle napilt nullindatesse jääv „Sinikõrguste tuultes” (2000) kasutab teemana Estonia hukkumist ja puudutab õrnalt ka rahvusküsimust, hilisem „Lasnamäe lunastaja” (2009) kujutab enesest aga juba täiesti varjamatult teemajutustust vene vähemusest. Viimasel juhul on tegelaste elu sedavõrd raske, et juhtub see, mis sellisel puhul teinekord kipub juhtuma: kirjanik võtab appi religioosse kirkastumise.

3. Kõrgete sihtidega kirjanikud

Äsjakirjeldatud naturalistlik-sotsioloogilisele lähenemisele on mõneti täiesti vastandlik pürgimine kõrgustesse, maisest ja argisest eemale, mida nullindate eesti naiskirjanduses püütakse sageli saavutada vanast Euroopast laenatud kultuuriembleemide kaudu. Teinekord põimuvad kaks suunda omavahel aga hoopis lahutamatu kokku. Selle kuulsaim näide on äsjamainitud „Lasnamäe lunastaja”, mis on saanud Kultuurkapitali aastapreemia ja ühtlasi tõlgitud vene keelde. Siin kasutatakse jõuliselt kristlikku mütoloogiat. Ent mulle teadaolevalt jäi selle raamatu retseptsioonis tähelepanuta, et Kärt Hellerma kümme aastat varasem raamat „Kassandra” (2000) on tegelikult hämmastavalt sarnane. Ka seal kogeb peategelane eluraskuste tagajärjel midagi müstilist, ta vaevleb sisima süütunde käes, saab viimaks mingi kaemuse ja leiab rahu, see kõik on kuidagi seotud olemise lätetega ja just nimelt õigeusuga. Sotsioloogilise poole pealt on mõlemas raamatus otsesõnu juttu sellest, kas venelane on Eestis inimene ja mis sellest rahvusküsimusest õieti peaks saama.

Ühiskondlik-problemaatilise rõhuasetusena võib mõjuda ka tähelepanu pööramine sooteemale, mis naiskirjanike teostes ikka ja jälle kipub üles kerkima. Sellela ei saa Saat ega Hellerma, ka mitte Hanna J. Sebrasko jutukogus „Juuda sündroom. Lumi” (2004). Naturalism pole siiski paratamatu kaasanne, Sebrasko tekstid on hoopis teistsugused, ka nappuse ja koreduse poolest mõistujutulaadsed. Ent siingi on olulisel kohal kristlikust mütoloogiast tõukuv kihistus. Selgesti osutavad sellele juba lugude pealkirjad: „Juuda sündroom” I ja II ning „Tõeotsija Tempes”. Sebrasko puhul on kristlus küll miinus-

märgiga, lõhkuv ja hävitav, inimesi aitavad ja toidavad teistsugused, täpsustamata, kuid igatahes ürgsed ja inimülesed jõud.

Kultuuriembleeme on teisigi. Hellerma „Kassandra” viitab ühtlasi vanakreeka mütoloogiale, tema novellikogus „Ma armastasin David Copperfieldi” (2007) käiakse ära ka Lesbosel. Populaarsuselt järgmised on eesti kultuuri-ruumile niikuinii lähedased XIX sajandi Venemaa ja Saksamaa. Thomas Manni „Võlumäest” tuleb „Kassandras” juttu nii mitut puhku, et vägisi hakkab lugeja kahtlustama paralleeltekstilisi taotlusi. „Lasnamäe lunastaja” tõukub selgesti Dostojevski inimkäsitlusest. Epp Annuse „Sina, Matilda” (2007) võtab aluseks teistlaadi materjali, seda aga jätkuvalt Euroopa kultuuriarhetüüpide seast: tegu on muinasjutu „Kaunitar ja koletis” töötusega.

Selliste küll juba suures osas omaks saanud, ent siiski väliskultuurilise algupäraga embleemide kasutamine tekitab neile raamatutele otsekohe pretensioonika oreoli. Seda võimendab kaunis ja õrn, kohati lausa pitsivahus keelekasutus (erandiks on lakooniliste, raiuvate lihtlausestega Sebrasko, kelle tekstides siiski tekib omalaadi lüürilisus, olgugi teistsugune). Kas pretensioonid alati täidetakse, on muidugi iseasi. Tugevate sümbolite kasutamine ja võimsate eeskujude järgimine kipub väga kergesti jääma üksnes lahjaks tõmmiseks. Ometi on lihtsa või raske elu kirjandust tasakaalustav suund isenesest teretunud.

4. Ene Mihkelson ja Sofi Oksanen

Nende kahe autori paaripanek on muidugi suuresti naljategemine, mis võrsus sellest, et pärast Sofi Oksaneni raamatu „Puhastus” (2008) rahvusvahelist täheleendu hakkas eesti avalikkus seda mõnevõrra kibestunult võrdlema Ene Mihkelsoni „Katkuhauaga”

(2007). Küsimusel, kas Oksanen ei ole vahest ikka natuke ka eesti kirjanik, ei ole minu meelest mõtet, sest seda ta ei ole ning peamiselt on see alapunkt pühendatud ikkagi Mihkelsonile. Ent tõepoolest, lisaks sellele, et kaks autorit kirjutavad sarnasel teemal, käsitledes Eestis nõukogude võimu kehtestamise aega (muuseas tahaks mingi ajukäär ajalooainelist romaani pidada stereotüüpseks mehelikuks žanriks), ei vaja nad kumbki õigupoolest niši kaitset, võite ega saavutusi „naiskirjanike invaliigas”, nagu seda on nimetanud Kärt Hellerma. Oksanen on mängleva kergusega laias maailmas kuulsaks teinud niihästi iseenda kui ka kaks riiki, Eesti ja Soome. Mihkelson on vaieldamatult kodumaal tunnustatud autor, keda Piret Viires nullindate konverentsil pakkus kümnendi üheks võimalikuks kirjanduskeskmeks. Nii tasub siinkohal meenutada, et kui keel kõhkleb kummagi puhul *naiskirjanduse* sõna kasutamast, on see jätkuvalt muuhulgas ka väärtushinnang.

Oksaneni ja Mihkelsoni paaripaneku juures tasub tähele panna veel mõnda aspekti. Esiteks tärkas rõhutatult maskuliinses eesti avalikkuses huvi, kas Oksaneni teost saaks kuidagi pidada eesti kirjanduseks. Katse eesti kirjandust vägivaldselt laiendada toimus just nimelt naiskirjanduse kaudu, sealjuures mitte lihtsalt nais autori kaudu, vaid teose kaudu, kus naiselik vaatepunkt ja naise ohvriroll on väga olulisel kohal. Niisiis, hoolimata *naiskirjanduse* sõna äsja rõhutatud hinnangulistest varjunditest ei ole naisvaatepunkt ehk enam midagi väga häbiväärset, vähemasti siis, kui selle kaudu on võimalik tuntuks saada. Teiseks, Mihkelsoni teoste kohta midagi niisugust öelda ei saa, ent ometigi on temagi Oksaneniga kõrvutamise kaudu just nagu rohkem naiskirjanikuks saanud. Joonistub selgemini välja tõsiasi, et Mihkelsonigi raamatute mina- või peategelane on

alati naine ning üllataval kombel on naised ka tema ema ja tädi. Üks parameeter, mida „naisteraamatutest” rääkides esile tuuakse, on see, et tegelasteks on naised. Mihkelsoni tekstide puhul on see jäänud esialgu vastuvõtufookusest kõrvale, sest ei räägita nende naiste naiselikkusest ega üldse traditsiooniliselt naiselikuks peetud teemadest, vaid soritakse üleüldiselt ajaloo ja mälu kihtides. Oleks aga ometi veider tema tekste sellepärast meheliheks nimetada. Vahest on tegu hoopis selle üldinimlikkusega, mille olemasolu peetakse subjektivismiajastul teinekord suisa kahjulikuks müüdiks.

5. Luuletajad

Et siin konstrueeritud viis alapunkti lähtuvad erinevatelt alustelt, võiks Ene Mihkelson kuuluda sellegi punkti alla – hinnatakse tema loomingus ju kõrgelt ka luulet. Siinkohal pean aga silmas eeskätt kolme kindlat isikut, kolme kolmekümnendates aastates naisterahvast: Kristiina Ehinit, Elo Viidingut ja Maarja Kangrot, kes kõik on olnud tuntud peamiselt luuletajatena. Ehinil on lisaks luulekogudele seni ilmunud üksainus keeruliselt määratletav, pigem proosasse kalduv raamat „Pillipuhujanaine ja pommipanijanaaine” (2006), mis ise tituleerib end kui „uudisjutud ja kirjad”. Viiding on välja andnud kaks proosaraamatut, neist ühe nullindatel, „Püha Maama” (2008), ja tema proosas leidub palju luulelisi kvaliteete (kuigi ka vastupidi). Kangro proosa on vahest kõige tugevam ja tõhusam, kõige proosalikum, aga temagi on seni üllitanud ainult ühe novellikogu, „Ahvid ja solidaarsus” (2010).

Tundub millegipärast märkimisväärne, et kolm tugevat poetessi on nagu üks mees ületanud selle eesti kirjanduses traditsioonilise jaotuse: rindadega luuletajad ja peenisega prosaistid. Ebaviisakalt isikulooliseks minnes võib

muidugi osutada sellele, et kõik kolm on mõne eesti kirjandusloos olulise isiku järeltulijad. See kajastub ajuti ka nende loomingus: Viidingul on olemas novell pealkirjaga „Kõielkõndija tütar”, Ehinil „Surrealisti tütar”. Nagu osutab Linda Nochlin oma krestomaatilises essees „Miks pole olnud suuri naiskunstnikke?” (Nochlin 2000: 39), on naisel lihtsaim saada kunstnikuks siis, kui tema isal on ateljee.

Igal juhul ajavad kõik kolm mainitud kirjanikku selgesti, häbenemata ja elujõuliselt naiseksolemise asja ning seeläbi defineerivad tugevasti praegust naiskirjandust. Igaüks teeb seda muidugi omal moel ja paratamatult mingil määral ka oma isikukuvandi kaudu. Nii Viidingu kui ka Kangro loomingus on tunda tugevat protestimeelsust, Viidingul veidi traagilisemas ja ekspressiivsemas, Kangrol külmemas ja enesekindlamas laadis. Ehin mõjub neist ehk malbemalt, aga näiteks nendes novellides, mida ta läinud suvel Liinakuru kevadkoolis ette luges, tuli ette tublisti verd, vägivalda ja merelainetel hulpi-vaid ajusid. Üleüldse leidub kõigi kolme kirjaniku loomingus ka psühhoanalüüsi lõimekesi, mõtisklusi ebapuhtusest, kehavedelikke, mingisuguseid paineid ja hirme.

Seda liini pidi võiks siia juurde pookida ka Maimu Bergi ja tema (Aita Kiviga võrreldamatu) novellikogu „Unustatud inimesed” (2007). Formaalsete parameetrite poolest, nagu luuletamine ja füüsiline vanus, Berg küll siia ei sobi, ometi oleks tema tekstides nagu mingit protoelementi neile kolmele. Ebaviisakalt isikuloolise liiniga jätkates ei saa muidugi jätta ka rõhutamata, et kui kolm nooremast naisterahvast on kõik kellegi olulise tütre, siis Berg on olnud kellegi olulise abikaasa.

Just selle viimase alapunkti, eriti Kangro kaudu on võimalik minna jutu algusse tagasi ja keerata kõigele peale

omajagu optimistlik sõlm. Kui nullindate algul mõjus Kerttu Rakke „Kalevipoja” Ädu ootamatuna niihästi julge keele kui ka julgete tegudega, siis Kangro „Ahvide ja solidaarsuse” minategelane on paljudes aspektides tema sarnane. Mõlemad on ülbed, enesekindlad ja jahedalt „mehelikud”: kavaleride pärast südant ei valuta, vajadusel kaklevad, joovad kõvasti, mõtlevad aga samas aeg-ajalt ikka ka lastest ja pereloomisest. Ent ilmselgelt on taust muutunud, esimene võsaraiumine on ära tehtud. Näiteks saab Kangro nüüd oma peategelasest teha mitte lihtsalt enesekindla naise, vaid täisverelise intellektuaali, kes samal ajal ei vasta halli ja häbeliku naisfiloloogi tüübile. Seda võib pidada suisa sisuliseks vabanemiseks. Ka on tema tekste lugedes võima-

lik uskuma jääda, et ta ei pea enam ennast kehtestama ropendamise ja ropendamise pärast: obstsöonsusi leidub, aga kui ka öeldakse „türa”, siis üldiselt seepärast, et lihtsalt on vaja vastavat objekti kuidagi keeleliselt tähistada. Eks kõige lähemale tabude murdmisele jõutakse siis, kui kaob painav vajadus neid murda. Samas ei ole Kangro pääsenud sunnist teoseväliselt oma sõnavalikut selgitada ega põhjendada (vt nt Kangro 2009). Niisiis jääb praegu veel lahtiseks, kas need tabud on ikka lõplikult murtud? Mulle isiklikult tundub siiski, et nullindad on naiskirjanduse jaoks olnud selles osas eelmisest kümnendist edukamad.

JOHANNA ROSS

Kirjandus

Annuk, Eve 1999. Tekst ja sugupool. Soolisi aspekte eesti nüüdiskirjanduses. Magistritöö. Tartu Ülikool, eesti kirjanduse õppetool.
Helme, Peeter 2008. Mälestuste talumatu raskus. – Sirp 20. V.
Kangro 2009. Maarja Kangro: moraali lugemine kunstis on kole. – Sirp 20. III.

Kaus, Jan 2009. Ilukirjandus ja elukirjandus. – Vikerkaar, nr 6, lk 41–57.
Nochlin, Linda 2000. Miks pole olnud suuri naiskunstnikke? – Pandora laegas: feministliku kunstikriitika võtmetekste. Koost K. Kivimaa, R. Varblane. Tallinn: Kunst, lk 11–50.